

Miroslav Prokopijević

DŽEJMS BJUKENEN

ILI KAKO JE JAVNI IZBOR POSTAO NAUKA

Švedska kraljevska akademija odlučila je da nagradu Švedske centralne banke za ekonomske nauke u sećanje na Alfreda Nobela za 1986. godinu dodeli Džejsu M. Bjukenenu “za njegov doprinos formiranju ugovornih i konstitucionalnih osnova za teoriju ekonomskog i političkog donošenja odluka”

James M. Buchanan Jr.

Kada sam pre dvadesetak godina na jednoj naučnoj konferenciji sreo Džejmisa Bjukenena (James McGill Buchanan) izgledao mi je kao sasvim običan Amerikanac koji rado priča o stvarima iz svakodnevnog života i ničim ne odaje utisak da predstavlja nešto posebno. Iako je upravo bio dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju, izgledao je kao tihi, ljubazni, nepretenciozni čovek. U međuvremenu se ništa nije promenio – i danas izgleda tako. U akademskom svetu, gde često i minorni autori pokazuju veliki stepen nametljivosti ili arogancije, neupućeni bi mogao da zaključi da usled Bjukenenove nenametljivosti i povučeniosti pred sobom ima nekog pojedinca prosečnih sposobnosti, i da se strašno prevvari.

Usput, *George Mason University* je krajem '80-ih i početkom '90-ih bio stecište izvanrednih ljudi, koji su izgledali vrlo obično. Jednog dana mi je npr. čovek sa repićem, koji je stalno dolazio biciklom, skoro uvek prisustvovao našim seminarima ali je retko govorio, i koji je izgledao jednako star kao ja, dao svoj članak i zamolio za komentar. Mislio sam da je to neki neupadljivi *bike freak*. Tek posle desetak dana sam zavirio u članak i konstatovao da je odličan, izvanredan. Pomenuo sam to Bobu Talisonu (Robert Tollison) i Viktoru Fanbergu (Viktor Vanberg), rekavši, šta li pišu ovi koji dolaze Kadilakom kada ovakav rad piše lik koji vozi bicikl. Nasmejali su se od srca i rekli, „pa to je Vernon Smit (Vernon Smith), odličan je, mada izgleda više nego skromno. I nije tvojih godina, bar dvadeset je stariji.“ Petnaestak godina kasnije Vernon je dobio Nobelovu nagradu, a jedan od članaka koji su bili navedeni u obrazloženju Nobelovog komiteta je bio i onaj koji mi je svojevremeno dao na čitanje.

Vraćam se Bjukenenu. U razgovorima o ekonomiji i društvenim naukama bio je krajnje razumljiv uvek nastojeći da pre nego što dođe do zaključaka ukaže na problem, kontekst, pretpostavke i razmišljanja. Nije bio sklon skraćenim zaključivanjima i izvođenjima, čemu se često pribegava u profesionalnim razgovorima. U to su imali prilike da se uvere svi koji su Bjukenena sreli bilo kada, posebno na njegovom *Center for study of public choice*. Bjukenen je osnovao taj Centar i on je i dalje u svetu najprestižnije mesto za studije javnog izbora. Tamo su često navraćali gosti iz celog sveta sa predavanjima i, ponekad pritisnuti željom da budu što efektniji i da izbegnu očito i konvencionalno, koristili sporne činjenice, skraćena izvođenja ili neobične teze. Nisu znali da ih Bjukenen čeka u zasedi i da ništa ne vredi dok ne prođe njegov test jasnoće, tačnosti, postupnosti, konkluzivnosti i sličnih načela. Toliko sam puta gledao očajanje raznih autora koji su bili uvereni da su njihove vratolomije u izvođenjima ostavile veliki utisak, da su modeli dobro postavljeni, da je ekstravagancija fascinirala prisutne – a onda bi se javio Džim, često počinjući svoje izlaganje sa „Well, I have my own pedestrian logic...“. Mada je skoro svako ko je sedeo oko stola bio poznat, mnogi su se ustezali da bilo šta

prigovore nekom poznatom gostu, dok se Džim ne bi javio. Ili bi, pak, bili previše agresivni ali sa mršavim argumentima, što je takođe ostavljalo loš utisak. Bilo je to vreme izvanrednih rasprava o ekonomiji, javnom izboru, politici i velika škola koja vam se desi ili ne desi.

Uz jutarnju kafu su se često u Centru vodili razgovori koji su počinjali o svakidašnjem životu, a završavali sa komplikovanom teorijom ili metafizikom. Sećam se kako sam se jednog jutra požalio da je propisima o iznajmljivanju kuće regulisano gde treba da mi stoji satelitska antena i koje vrste i koje boje sme da bude cveće na terasi. A smetalo mi je i što garnitura za sedenje ne sme da stoji na terasi tokom noći, nego stalno mora da se unosi i iznosi. Govorio sam kako mi to izgleda normalno za Moskvu iz vremena Brežnjeva, ali ne i za neko slobodno društvo. Neke kolege su smatrale da su takva ograničenja u redu, jer ako bi svako stavljao antenu gde stigne, farbao kuću u čudne boje ili držao čudne biljke na terasi, onda bi pala vrednost ne samo njegove kuće, nego i vrednost kuća u susedstvu, pa čak i u čitavom naselju. Naviknućeš se, govorili su. U toj raspravi koja je u to vreme bila česta u Centru, Bjukenen je međutim bio na „mojoj strani“. On je tada inače živeo na ranču blizu Ferfaksa, upravo da bi sam mogao da odlučuje šta će kako da izgleda i gde će šta da postavi. Između ostalog, gajio je svojom rukom voće i povrće. Bjukenen je smatrao da čovek u slobodnom društvu treba da ima slobodu izbora, da antenu može da stavi ispred ili iza kuće, da može da drži cveće koje mu se sviđa, itd. To ne isključuje pregovore između suseda o tim temama i moguće nagodbe. Dakle, nije bio sklon ideji interne regulacije koja korak po korak podriva ličnu slobodu, dok ova jednog dana ne ostane samo himera. U tim raspravama teško da je ko promenio stranu, ali su se one stalno obnavljale sa novim argumentima i sa mnogo živahnosti. Često su se u tim raspravama mogli čuti jednako mudri argumenti kao na posebnim predavanjima slavni ekonomista ili u seriji predavanja koja su se konvencionalno zvala *Brown bag luncheon*.¹ Pored ovih, postojali su i seminari za istraživače Centra i za goste, koji su imala klasičan akademski ton.

¹ To su predavanja u vreme ručka za pauzu. Svi donesu svoj ručak i taman pojedu dok traje predavanje. Ako predavaču ne presedne od pitanja i diskusije, može da jede dok sluša pitanja. Ako se još dobro sećam, predavanja su nazvana tako zato što je u nekad jedinoj obližnjoj radnji ručak pakovan u braon kese, pa je ime zadržano i kada se pojavilo više radnji koje su ručak pakovale u različite kese i druga pakovanja.

Biografija

Džejsms M. Bjukenen je rođen u gradiću Marfrisborou 3. oktobra 1919. godine u američkoj saveznoj državi Tenesi. Potiče iz relativno siromašne porodice škotsko-irskog porekla. Otac mu je bio farmer, a majka učiteljica. Od Džejsma je porodica očekivala da bude advokat i političar i tako nastavi tradiciju njegovog dede, koji je bio farmer i lokalni političar. Prve dve godine obrazovanja je dobio od majke na porodičnom imanju. Od nje je verovatno nasledio radoznalost i interesovanja koja prelaze granice jedne nauke ili discipline.

Roditelji su najpre hteli da ga školuju na Vanderbilt univerzitetu, ali kako je to usled ekonomske krize postalo preskupo, školovanje je nastavio na Koledžu u rodnom gradu, gde je, kako kaže, škola bila slaba ali je ipak stekao neka znanja iz matematike, engleske književnosti i društvenih nauka, uključujući i ekonomiju. Školovanje je nastavio na Univerzitetu Tenesija u Noksvilu (Knoxville), gde kaže da nije naučio mnogo o ekonomiji već o „ženama i viskiju, koji su, posle svega, važan deo obrazovanja“.² Čitaoca, međutim, ovakve formulacije ne treba da zavaraju, jer je „zagrejati stolicu“ jedna od omiljenih Bjukenenovih izreka kada se postavi pitanje kako uspeti u ekonomskoj i drugim naukama.

Umesto da školovanje nastavi na Univerzitetu Kolumbija (Columbia University), Džejsms je dobio poziv za vojsku i avgusta 1941. godine se obreo u mornarici, gde ostaje do 1946. godine. Posle obuke od godinu dana postao je deo osoblja oko admirala Nimica, komandanta Pacifičke flote SAD, gde će ostati do kraja II svet-skog rata.

Posle pet godina provedenih u vojsci, Bjukenen odlučuje da se vrati profesionalnom usavršavanju. Dobija stipendiju, ženi se i na nagovor prijatelja odlučuje da studije ekonomije nastavi u Čikagu. Čikago je morao biti pravi intelektualni šok za Bjukenena koji je odrastao u kraju gde su dominantni populizam i shvatanja Demokratske stranke. Među studentima u to vreme je liberalni socijalizam inače bio vrlo popularan. Da je znao šta ga čeka, kaže, sigurno bi otišao negde drugde. Ali, posle samo nekoliko nedelja kursa teorije cena kod Frenka Najta (Frank Knight), tada najčuvenijeg američkog ekonomiste, Bjukenen kaže da se od liberalnog populiste preobrazio u gorljivog pristalicu „tržišnog poretka“.

Pored Najta, koji je snažno uticao na Bjukenena, drugi važan autoritet za njega je postao švedski matematičar i ekonomista Knut Vigzel (Knut Wicksell). Bjukenen

² *Better than plowing*, u: *Collected works of James M. Buchanan*, tom I, s. 13.

je učeći nemački slučajno otkrio nemački prevod Vigzelove knjige o oporezivanju i javnim finansijama.³ Na sreću, Bjukenena kod Vigzela nisu zainteresovala njegova politička uverenja, koja su bila socijalistička, jer bi ga to vratilo starim shvatanjima, već tumačenje poreskog sistema. Ako ekonomisti žele da na javni sektor prenesu metod procene prema efikasnosti, onda proceduralnu garanciju za to pri društvenom izboru jedino nudi pravilo jednoglasnosti. Naime, samo jednoglasnost u društvenom odlučivanju osigurava da nema preraspodela. Ali, jednoglasnost je skupa. Teško ju je postići jer su pojedinci vrlo različitih uverenja, a i da nisu, imali bi interesa da traže nadoknadu da bi se saglasili. U tom svetlu preostaje većinsko odlučivanje, a ono neminovno donosi preraspodele.

Bjukenen napušta Čikago posle odbrane doktorata 1948. godine i pokušava da se snađe u sve snažnijoj akademskoj konkurenciji, objavljujući prve akademske članke i praveći prve korake u akademskom životu.

Akademsku karijeru Bjukenen započinje na matičnom fakultetu u Noksvilu (1948-1951), potom postaje profesor na Državnom univerzitetu Floride (Florida State University) u Talahasiju (1951-1956). Od 1956-1968 je profesor na Univerzitetu Virdžinije (University of Virginia) u Šarlotsvilu. Bjukenen je napustio ovaj univerzitet zato što upravni odbor nije hteo da se saglasi sa izborom Gordona Taloka (Gordon Tullock) za profesora, smatrajući da je još jedan liberalni profesor previše na tom fakultetu i da treba da dođe neko ko podržava državne intervencije u ekonomiji. Posle školske 1968/1969. godine provedne na Univerzitetu Kalifornije u Los Anđelesu (UCLA), Bjukenen se vraća u Virdžiniju, ali sada na Politehnički institut⁴ u Bleksburgu (1969-1983) i postaje direktor novoosnovanog Centra za studije javnog izbora (Center for study of public choice), Džordž Mejson Univerziteta (George Mason University) u Ferfaksu (1969-1988). Posle penzionisanja 1984. godine Bjukenen postaje Holbert Haris (Holbert L. Harris) profesor na Džordž Mejson Univerzitetu, a od 1988. godine počasni direktor Centra za studije javnog izbora. Danas, u svojoj 88 godini Bjukenen živi na svom ranču pored Ferfaksa. Do skora je preko rasprava, predavanja i učešća na naučnim konferencijama bio vrlo aktivan u akademskom životu.

Neki od prijatelja Bjukenenu su dali nadimak Džim i danas ga mnogi tako oslovljavaju. Nikada nisam koristio taj nadimak. Svojevremeno sam video članak u kome je Bjukenen za Hajeka pisao „nisam ga zvao Fric“. Tako su, naime, mnogi

3 Gustav Fischer, (1896), *Finanztheoretische Untersuchungen*, Jena

4 Nedavno, krajem aprila 2007. odine ovaj Univerzitet je bio u vestima širom sveta kada je mentalno poremećeni student ubio 33 studenata i nastavnika.

zvali Hajeka dok je predavao u Čikagu. Čini mi se da je njegova izjava o Hajeku govorila da mu se ime Džim ne sviđa, iako ga nikada nisam čuo da je tako nešto rekao.

Džejms Bjukenen je dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju 1986. godine za „Razvoj ugovornih i konstitucionalnih osnova za teoriju ekonomskog i političkog odlučivanja“.⁵ Član je *Mont Pelerin društva*, od 1984-1986 bio je predsednik tog društva, član i predsednik (1982-84) *Western Economic Association*, član *American Economic Association*, *Southern Economic Association*. Jedan je od saosnivača američkog *Public Choice Society* (osnovano 1963) i član je *Royal Economic Society*. Nosilac je pedesetak počasnih doktorata na univerzitetima širom sveta.⁶

Shvatanja

Intelektualni razvoj Džejmsa Bjukenena lepo pokazuje kako su život i nastanak radova od uticaja nepredvidljivi. Pre nego što će sa Gordonom Talokom napisati knjigu *The calculus of consent* 1962. godine koja se danas računa kao trenutak kada je rođen javni izbor (*public choice*), najpre kao teorija a danas i kao nauka, Bjukenen je imao radove koji su izgledali izazovnije nego što se to danas zna, a pisani su možda ambicioznije nego ta danas njegova čuvena knjiga.

Iz tih ranih faza ću izdvojiti tri stvari koje zaslužuju da se pomenu. One su naravno u vezi sa različitim radovima.

U vreme kada je počinjao akademsku karijeru ranih '50-ih, jedna od najvećih kontroverzi u ekonomiji i srodnim naukama je bila Erouova (J. K. Arrow) teorema „nemogućnosti društvenog izbora“. Ona u osnovi tvrdi da postupak društvenog izbora ne može istovremeno da zadovolji četiri uslova, koji uzeti pojedinačno izgledaju nezaobilazni (kao što su kolektivna racionalnost, Pareto optimalnost, nezavisnost od irelevantnih alternativa i odsustvo diktatora)⁷, a da je, sa druge strane, društveni izbor moguć samo ako se neki od tih uslova naruši. Drugim rečima, nema ni jednog postupka društvenog izbora koji je u stanju da istovremeno zadovolji ta sva četiri uslova, pa bilo koji postupak društvenog izbora mora da naruši bar jedan od uslova. To je indirektno bio dokaz da demokratsko odlu-

⁵ *The Royal Swedish Academy of Sciences Press Release*, 16. oktobar 1986, s. 1.

⁶ Na Internetu se može naći mnoštvo stranica o Bjukenenu. Videti npr. http://www.gmu.edu/jbc/faculty_bios/buchananbio.html

⁷ Detaljnije o tome u mojoj knjizi *Konstitucionalna ekonomija*, Beograd: E press, 2000, s. 363-388.

čivanje ili ne rezultira društvenom odlukom, pa završava u neodlučnosti, ili se, pak, dolazi do društvene odluke ali po cenu narušavanja nekog od elementarnih kriterijuma što baca senku na taj postupak i demokratiju uopšte. S obzirom na taj zaključak, nije nikakvo čudo što je Erouova teorema pokrenula mnoge debate u ekonomiji i društvenim naukama. Danas će se malo ko setiti da je Bjukenen bio prva osoba koja je povodom teoreme o „nemogućnosti društvenog izbora“ primećila da se Erouova teorema ne odnosi na demokratsko društvo⁸. Zašto bi društveni izbor morao biti konsistentan i istovremeno zadovoljavati četiri uslova, ako su individualne preferencije i vrednosti nekonsistentne, pisao je Bjukenen.

Drugi primer vrednijih ranih radova je knjiga o javnom dugu. Za Bjukenenov intelektualni razvoj je posebno bila značajna akademska 1955/1956. godina koju je proveo u Italiji. Italijanska teorija države i privrede nije bila opterećena idealističkim konstrukcijama, seća se Bjukenen, kao nemačka ili opterećena utilitarizmom kao anglosaksonska, pa je jasnije i realističnije videla stvari kakve jesu. Ako nauka privredu i politiku prikazuje bez romantike ili iluzija, ključna zasluga za to je u Bjukenenovom „italijanskom iskustvu“ i jednoj liniji angloameričke teorije prema kojoj je ljudska priroda kvarljiva, pa su zato potrebna snažna i efikasna ograničenja vlasti. Ali o tome kasnije. Odmah po povratku iz Italije Bjukenen je napisao i objavio svoju prvu samostalnu autorsku knjigu⁹ o javnom dugu. Ali ovaj deo njegovih istraživanja nije naišao na tako dobar prijem kao drugi radovi iz domena javnog izbora, ekonomije i javnih finansija.

Treći važan rad koji nije našao dovoljno odjeka ni do danas jeste knjiga *Cost and choice*¹⁰, koju Bjukenen, ali ne samo on, smatra svojom najboljom knjigom. Ova obimom mala knjiga je predstavljala pokušaj izrade subjektivne teorije vrednosti, a kritike objektivne teorije. Objektivna teorija kaže da ako za proizvodnju pakla cigareta treba duplo više resursa nego za litar ulja, onda će cigarete biti duplo skuplje od ulja. Ona počiva na uverenju da se troškovi mogu objektivno utvrditi i izraziti. Subjektivna teorija ima sasvim druge pretpostavke. Cena je u stanju da promeni ponašanje pojedinca samo u trenutku izbora¹¹. Zato subjektivna teorija definiše cenu u terminima izbora i koristi, a ne *ex post* u utrošku resursa ili robnoj dimenziji. Iako se u ekonomiji i danas mogu naći autori skloni subjektivnom pristupu, ekonomija kao nauka je glavnim tokom otišla u sasvim

8 Up. dva Bjukenenova članka iz 1954. godine navedena u literaturi.

9 Richard D. Irwin, (1958), *Public principles of public debt*, Homewood, Ill

10 Chicago: Markham 1969, reprint kod Chicago University Press 1976. Ovde se navodi prema *Sabranim delima*, tom 6.

11 Up. *Cost and choice*, s. 41.

suprotnom pravcu, jer je, bar za sada, prevladala težnja za objektivnom kvantifikacijom transakcija.

Ali, kako to često u životu i nauci biva, ne može se unapred znati šta će se u naučnoj zajednici primiti a šta ne. Tako se i Bjukenenu desilo da postane poznat po nečemu sasvim drugom, a ne po bilo čemu od onoga o čemu je upravo bilo reći.

Javni izbor

Krajem '50-ih je na Univerzitet Virdžinije, gde je Bjukenen predavao, došao Gordon Talok (Gordon Tullock), koji se u to vreme bavio pitanjem većinskog odlučivanja. Tokom svakidašnjih susreta Talok i Bjukenen su otkrili da na neke stvari slično gledaju i odlučili su da zajednički napišu neki rad. Tako je nastala knjiga *The calculus of consent*¹². Da su svi delovi knjige objavljeni odvojeno, malo ko bi primetio da se njome predlaže neka inovacija. Svi delovi gledani za sebe ne donose neku posebnu inovaciju u vezi sa problemima o kojima se raspravlja. I sam Bjukenen će kasnije reći da knjigu nisu pisali sa nekom velikom pretenzijom, te da su bili iznenađeni prijemom i velikim odjekom na koji je naišla u ekonomiji i društvenim naukama.

Osnovni predmet knjige je društveno i političko odlučivanje – teme kojima se ekonomisti do tada obično nisu bavili¹³. Bjukenen i Talok u knjizi zastupaju pristup koji je poznat kao metodološki individualizam koji se svodi na to da ne odlučuju ustanove ili firme, nego pojedinci. Potom se ukratko analiziraju politika i društveno odlučivanje i, što je možda najvažnije, troškovi društvenog odlučivanja. Ovde će se Bjukenen nadovezati na ranije studije Vigzela. Odlučivanje saglasnošću bi sa stanovišta individualne efikasnosti bilo najbolje jer onemogućava preraspodele. Svaki pojedinac bi morao da se složi sa nekom odlukom da bi bila doneta. Zašto onda društveno odlučivanje i demokratija ne počivaju na saglasnosti? Razlog je vrlo prost. Ako bi za svaku odluku bilo potrebno slaganje svakog pojedinca, onda svaki glas ima stratešku vrednost, tj. i jedan glas protivljenja je dovoljan da odluka padne u vodu. Dakle, pri odlučivanju saglasnošću pojedinci imaju podsticaj da traže veliku kompenzaciju u zamenu za pristanak, što na društvenom nivou vodi skupim rešenjima. Ili, drugi odbijaju da plate nadoknadu poslednjem ko je ostao da se složi, ovaj odbije da se složi, pa nema odluke i vladaju neizvesnost ili anarhija. Usled toga je za društvo kao celinu efikasno preći

¹² Ann Arbor,(1962), The University of Michigan Press., Kasnije je imala još nekoliko izdanja.

¹³ Uz retke izuzetke kao što su Erou ili Šeling (T. Shelling).

na odlučivanje većinom. Tamo pojedinac nema priliku da podiže cenu kako bi glasao „za“. No, nevolja ovog načina odlučivanja je da ono postaje neefikasno za pojedince, jer nastaje mogućnost preraspodela i nametanja troškova. Čak i ako je bio protiv neke odluke, pojedinac će morati da je prihvati zato što je tako odlučila većina. To znači da će dotični pojedinac imati dodatne troškove, iako ih nije želeo. Ostajući stalno u manjini imaće i stalne dodatne troškove, tj. resursi će od njega teći ka drugim pojedincima – ka onima koji su u većini. U nastavku Talok i Bjukenen analiziraju razne načine odlučivanja (izborne sisteme) i na kraju govore o demokratiji i efikasnosti, delovanju birokratije i interesnih grupa itd. Stvarna inovacija knjige nije u tome što je pomerila tumačenje stvari u odnosu na dotadašnja u bilo kom važnijem detalju. Njena najveća inovacija je bila u tome što je to bila verovatno prva celovita knjiga koja je društveno odlučivanje i političke procese analizirala ekonomskom logikom. Tako je rođena najpre nova teorija, a kasnije i nauka, koja se danas naziva različitim imenima – ekonomska analiza netržišnog odlučivanja, javni izbor, konstitucionalna ekonomija, konstitucionalna politička ekonomija itd. U osnovi tog pristupa je bila ekonomska analiza društvenog odlučivanja, tj. političkog, zakonodavnog i drugog odlučivanja u društvu.

Knjiga je predočila izvesne promene u gledanju na politiku i zakonodavstvo u odnosu na ono što je važno kao klasično shvatanje. Ona je najpre ponudila analogiju ponašanja pojedinca na privrednim tržištima i politici. Ako je pojedinac u privrednoj aktivnosti i svakodnevici vođen sebičnim interesom, nelogično je da on postane altruističan kada postane političar ili javni službenik, tj. nelogično je da pojedinac suštinski menja prirodu i ponašanje kako menja aktivnost kojom se bavi. Ako je tačno da je pojedinac i dalje sebičan, onda to znači da mu je pri bavljenju javnim poslovima potrebno postaviti čvrsta ograničenja. Ispostavi li se da su pojedinci u ulozi političara kao anđeli, ta ograničenja im neće smetati, a ako ne budu anđeli, onda će to znatno pomoći onima nad kojima takvi pojedinci imaju vlast. To je očito varijacija teme kojom su se još bavili američki „očevi osnivači“. Oni su smatrali da su osnovne ustavne i zakonske odredbe one koje su negativne, tj. one koje navode šta vlast ne sme da radi.

Nadalje, ako je osnovni motiv pojedinca u politici sebičan, to znači da je glavni cilj političara da budu (re)izabrani. Da bi došli do položaja, oni moraju da ponude neki program. Birači dajući glasove onda kažu koliko je on za njih prihvatljiv. Oni kupuju programe takođe vođeni sopstvenim interesom, kao što u radnjama kupuju robe koje su im potrebne. Pri tom se birači opredeljuju na osnovu svojih kratkoročnih interesa. Naravno, to što je neki političar ili program dobio najviše glasova, ne znači da je to i najbolji program. Pobjednik na izborima ne mora biti ni lep, ni pravičan, ni pametan ili inovativan, ni racionalan. On je pobjedio zato

što ima najviše glasova, a ne zato što je bilo šta od pomenutog. Usled toga, demokratija je vrlo rizičan poredak i da bi se umanjili rizici ona mora biti ograničena vladavinom prava. Drugim rečima, mora postojati neki skup stvari koje niko ne sme da radi, bez obzira što je pobedio na izborima i osvojio vlast. U takve stvari klasično spadaju podela vlasti, individualna i manjinska prava, vlasnička prava, konstitucionalno ograničena vlada, osnove tržišne privrede, domaći i međunarodni ugovori itd.

I u shvatanju države Bjukenen i Talok su „bacili rukavicu“ klasičnoj teoriji. Prema klasičnoj teoriji država je snop javnih dobara koji funkcionišu u javnom interesu. Prema Bjukenenu i Taloku država je predator ili pljačkaš. Skoro sve države danas troše mnogo više resursa nego što bi to iziskivala država koja ima samo klasične funkcije, kao što su unutrašnji poredak, nacionalna odbrana, zakonodavna delatnost itd. Današnje države obiluju nepotrebnim troškovima, obično okupljenim oko raznih programa države blagostanja. Zato osnivači *teorije* javnog izbora predlažu ograničavanje državnih izdataka, bolju kontrolu rada, uvođenje „fiskalnog federalizma“ među lokalnim i federalnim jedinicama vlasti i konačno uvođenje fiskalnog ustava. Fiskalni ustav bi trebalo da definiše uravnotežen budžet i da ograniči deficit i javni dug na nekom niskom nivou¹⁴.

Verovatno je više razloga usled kojih je *The calculus of consent* naišao na dobar prijem.

Prvo, uobičajeno je bilo da se privrednim pitanjima bave ekonomisti, a političkim politikolozi, sociolozi ili filozofi. Ovde se podela uloga menja, ali ne nastaje loš proizvod, što se obično dešava pri čudnim kombinacijama nauka, nego naprotiv, nastaje vrlo jasna, precizna teorija. Ovaj pristup nikada ne bi opstao da je bio inferioran u odnosu na konkurente.

Drugo, tokom prethodnih decenija je bilo više radova koji su delom ili u celini imali pristup javnog izbora. Broj tih radova se tokom '50-ih i '60-ih uvećavao, pre svega u SAD. Bjukenen i Talok su samo objedinili takve napore i pojačali već postojeći trend istraživanja.

Treće, stalni rast državnih izdataka i širenje državnih nadležnosti i potrošnje posle II svetskog rata su postajali sve zanimljiviji predmet raznih nauka, uključujući i

¹⁴ Za sada samo par zemalja ima ovakva fiskalna ograničenja. Poljska je zapisala u Ustavu da javni dug ne sme preći 60% nacionalnog dohotka. Britanija ima „zlatno pravilo“, prema kome budžet treba da bude izbalansiran tokom poslovnog ciklusa. Deficit u godinama nižeg rasta treba da anulira suficit u godinama višeg ekonomskog rasta.

ekonomske discipline. Teško da bi javni izbor toliko dobio na uticaju da se bavio nekom sporednom temom.

Nije isključeno da je moglo biti i nekih drugih razloga. Ali, najvažnije je da se knjiga pojavila u intelektualnoj atmosferi koja kao da je samo čekala da se tako nešto pojavi. Time se može objasniti brz uspon, širenje i etabliranje ovog pristupa. Bilo je mnogo reakcija na knjigu, drugi autori su počeli da objavljuju svoja istraživanja sličnog profila, osnovano je američko *Društvo javnog izbora*¹⁵, množio se broj citata u akademskoj literaturi, nastao je poseban časopis *Public choice (Javni izbor)*, a i mnogi drugi, pre svega, ekonomski časopisi su sve više objavljivali radove iz ove oblasti, naučni skupovi koji su se bavili raznim problemima javnog izbora su postajali sve brojniji, predmet je počeo da se predaje na raznim fakultetima (odseci za ekonomiju, politikologiju, pravo, biznis i slično). Danas je javni izbor etablirana nauka ne samo u SAD, Japanu, Australiji, Dalekom istoku, već i u zemljama Evrope, uključujući Istočnu Evropu.¹⁶

Bjukenen sebe nikada nije shvatao kao čisto tehničkog ekonomistu, o čemu svedoče ne samo njegovi radovi nego i sledeća samoprocena: „Drugi autori priloga u ovoj seriji su raspravljali o uticajima na njihov razvoj kao ‘ekonomista’. Nisam siguran da se ja kvalifikujem za uključivanje u tim terminima u ovu profesionalnu ili disciplinarnu klasifikaciju. Nisam i nikada nisam bio ‘ekonomista’ u bilo kom usko definisanom značenju te reči. Moja interesovanja u razumevanju kako radi proces ekonomske interakcije su uvek bila samo oruđe za širu svrhu razumevanja pitanja kako smo naučili da živimo jedan sa drugim, a da pri tom ne zapadnemo u hobsovski rat ili da sebe ne podvrgnemo diktatima države. ‘Bogatstvo naroda’ kao takvo nikada nije upravljalo mojim interesovanjima sem kao usputni proizvod nekog stvarno slobodnog društva. Načini i sredstva preko kojih društveni poredak može da se učini znatno ‘efikasnijim’ u standardnom značenju te reči – ta ortodoksna uputstva su za mene imala relativno malu težinu“¹⁷. I ovde moram da kažem da ova procena može da zavara. Ovakva orijentacija kod Bjukenena nije proizašla usled nepoznavanja ekonomije, nego upravo usled dobrog poznavanja i uočavanja ograničenja neoklasičnog pristupa, posebno njegove matematizovane verzije. Bjukenen ovde ima običaj da podseti na Frenka Najta, koji je govorio da

15 *European Public Choice Society* je osnovano znatno kasnije, sredinom '80-ih. Danas se na kongresima ovog udruženja predstavlja (izlaže?) po nekoliko stotina radova, što govori o porastu broja autora koji se bave ovim pitanjima u Evropi.

16 Od evropskih zemalja *public choice (javni izbor?)* je najbolje etabliran u Britaniji, Švajcarskoj, Nemačkoj i skandinavskim zemljama.

17 *Better than plowing*, s. 26.

su matematičke i ekonometrijske studije dobre da pokažu samo toliko da voda teče nizbrdo. Za sve drugo je potrebna stvarna analiza strukture podsticaja.

Za razliku od neoklasičnog pristupa, koji govori o savršenoj konkurenciji, potpunim i besplatnim informacijama aktera, stabilnim preferencijama, pojedincima koji maksimizuju dobit i svetu bez korupcije i renti, Bjukenen je uvek bio bliži viziji ekonomskog sveta kakav on jeste. Dakle, konkurencija nikada nije savršena, informacije su skupe i često asimetrično raspoređene, preferencije nisu stabilne već se formiraju tokom odlučivanja. Ovo je svet pozitivnih, često vrlo visokih transakcionih troškova, smatra Bjukenen, sa obiljem renti, korupcije i neefikasnosti.

Proširenje

U godinama koje su usledile posle objavljivanja knjige *The calculus of consent* došlo je do proširenja istraživačkog programa teorije javnog izbora. Posle nje Bjukenen je objavio, što samostalno što koautorski, preko dvadeset knjiga i mnoštvo članaka. Broj prevoda njegovih radova na druge jezike teško je nabrojati. Glavni radovi imaju bar po pedesetak izdanja i prevoda. Ako je pomenuta knjiga prvenstveno bila orijentisana na društveno odlučivanje i izborne sisteme, kasnija evolucija discipline je više išla u pravcu istraživanja alternativnih skupova pravila. Time je javni izbor postao ekvivalentan svojoj matičnoj nauci. Ako je ekonomija nauka o alternativnoj upotrebi resursa, onda bi javni izbor bio nauka koja se bavi upotrebom resursa u okviru alternativnih skupova pravila.

Poređenje različitih pravila je naravno samo široki program. Unutar njega bilo je mnogo istraživanja koja su se odnosila na razna pitanja kao što su porezi, pitanja mikroekonomije i monetarne politike, državna potrošnja, regulacija u raznim oblastima privređivanja, birokratija, rente i izvlačenje koristi, korupcija, siva privreda, međunarodne organizacije, Evropska unija, društveno odlučivanje, izborni sistemi, zakonodavna aktivnost, snaga pojedinačnog glasa i pri određenim oblicima odlučivanja (razni indeksi glasačke snage), tranzicija i tranzicione promene, privatizacija, liberalizacija itd.

Takvim proširenjem istraživačkog programa Bjukenen i „virdžinijska škola“ su izašli u susret nekim drugim orijentacijama u modernoj ekonomiji kao što je institucionalna škola, a delom i neke druge orijentacije, poput austrijske ili čikaške. Time su se možda izgubile neke čiste konture virdžinijskog pristupa, ali su istraživanja dobila novi zamah i energiju.

Džejsms Bjukenen nije sam izmislio javni izbor ali mu je dao važan, možda odlučujući, podsticaj. On je samo ubrzao razvoj nečega što je danas jedan veliki pogon moderne ekonomije i jedno od najživljih područja istraživanja u društvenim naukama. Da bi se neka nauka razvijala, potrebni su novi autori i nove inovacije. Danas bar nekoliko hiljada istraživača u svetu piše akademske rasprave i obavlja istraživanja u domenu javnog izbora i to je broj koji će izvesno još za dugo vremena držati ovu nauku vrlo visoko na listi istraživačkih i intelektualnih prioriteta.

Mesto

Posle knjige *Cost and choice* Bjukenen se malo bavio teorijom cena i temama koje se danas smatraju mikroekonomskim. Nije ni čudo što ta knjiga nije naišla na neki odjek, jer su u vreme kada se pojavila, ekonomijom dominirale dve vrste teorija - neoklasika i marksizam, od kojih su se obe oslanjale ne samo na objektivnu teoriju vrednosti nego su smatrale da su vrednosti interpersonalno uporedive. Govoriti suprotno od toga bilo je kao nositi krst u Meku. Jedino su predstavnici austrijske škole tada mogli imati razumevanja za njegova shvatanja. Bjukenena je uvek više zanimalo kako funkcionišu stvari, a ne idealni svet. Verovatno je samo takav autor mogao da bude tvorac teorije javnog izbora. Njemu je na ruku išlo i to što su oba shvatanja koja su dominirala sredinom XX veka polako gubila na uverljivosti. Danas marksizam kao dobru teoriju niko i ne pominje, a neoklasika je pod pritiskom prigovora na svim njenim ključnim tačkama krenula u matematizaciju.

Kao što je bio daleko od tehničke ortodoksije svog vremena, Bjukenen je sličan put imao i kada se radi o političkoj obojenosti njegovih radova. Kada se jednom rešio populizma iz „rodnog kraja“, Bjukenen je postao pristalica individualne slobode, vladavine prava, slobodnog tržišta i konstitucionalno ograničene vlade. U jednom od najnovijih radova Bjukenen piše o teškoći liberalizma da artikuliše problem straha kod pojedinca i težnju da sopstvene izbore preda u ruke drugima. Novi razvoj situacije posle terorističkog napada u SAD 11. septembra 2001. godine stvari ne čini lakšim, već težim. „Ovaj rad je napisan sa pretpostavkom ... da terorizam neće zauvek promeniti osnovne ustanove zapadnih demokratija. ... Teror, u stvarnosti ili kao pretnja, skoro neizbežno dovodi građanina kao pojedinca u zavisnost od države. Događaji mogu diktirati da se proširi obim i domet kolektivne kontrole. U tom pogledu, čak i vatrenom klasičnom liberalu je teško da bude stvarna opozicija“¹⁸. Terorizam je već doveo do promene pravila igre u raz-

¹⁸ James Buchanan, *Afraid to be free: dependency as desideratum*, rukopis, MS Word fajl, s. 1-11, ovde s. 10.

vijenim zemljama koje za posledicu imaju ograničavanje prava pojedinca i veće nadležnosti države. Terorizam je, međutim, samo jedan od mehanizama, jedna od pojava koja dovodi do nepovoljnih tendencija – rasta moći države, a slabljenje položaja pojedinca. Terorizam može biti i prolazan, ali rast državne potrošnje, rente interesnih grupa, preraspodele i slične pojave će ostati mnogo trajnije.

Bjukenen je spadao u retke autore – poput Mizesa (L. Mises), Hajeka (F. A. Hayek) ili Fridmena (M. Friedman) – koji su tokom prvih nekoliko decenija posle II svet-skog rata ostali neprijemčivi za planiranje, državna ulaganja, mešanje države u privredu i koji su ostali dosledni ličnoj slobodi i tržišnim silama. Danas su takva shvatanja u slobodnim društvima postala vrlo uticajna ako ne i dominantna, ali su im nekada verni bili samo retki autori. Danas je moguće ta shvatanja još kon-sistentnije zastupati i ponekad se pomenuti autori kritikuju da nisu bili savršeno dosledni u liberalnosti. Tako, na primer, Dejvid Fridmen (David Friedman), sin Milтона Friedmena, ima običaj da piše „moj tata, socijalista...“. Sličnih komena-tara ima i u vezi sa Hajekom i drugima. Ovakvi komentari su naravno malo pre-terani u retorici, jer je ipak reč o klasičnim liberalima koji su samo dali izvesne male koncesije kolektivističkim shvatanjima. U bar dva pogleda taj prigovor nije u redu. Prvo, autori poput Hajeka, Friemena, Koaza i Bjukenena su u svoje vreme dali veći doprinos očuvanju liberalnog shvatanja nego što su to u našem vreme-nu učinili autori koji ima danas prigovaraju na pomenuti način. Drugo, doprinos Hajeka, Bjukenena i drugih autora te generacijama ekonomiji i društvenim nau-kama je neuporedivo veći od današnjih autora koji im prigovaraju da nisu bili dovoljno konsistentni. Dakle, neuporediv je doprinos tih autora nauci i velika zasluga što su u intelektualno i politički teškim vremenima sačuvali uspomenu na ličnu slobodu, tržišne sile, vladavinu prava i stvarne analize.

Najvažniji radovi Džejsma Bjukenena

1949: „The pure theory of public finance: A suggested approach”, *Journal of politi-cal economy*, god. 57, s. 496-505.

1954: „Social choice, democracy and free markets”, *Journal of political economy*, god. 62, s. 114-123.

1954: „Individual choice in voting and the market”, *Journal of political economy*, god. 62, s. 334-343.

1958: *Public principles and public debt: A defense and restatement*, Homewood, Ill.: Richard D Irwin.

1960: *Fiscal theory and political economy: Selected essays*, Chapel Hill, University of North Carolina Press.

1962: *The calculus of consent: Logical foundation of constitutional democracy*, sa Gordonom Talokom, Ann Arbor: University of Michigan Press.

1966: *Public finance in democratic process: Fiscal institutions and individual choice*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

1968: *The demand and supply of public goods*, Chicago: Rand McNally.

1969: *Cost and choice: An inquiry in economic theory*, Chicago: Markham.

1975: *The limits of liberty: Between anarchy and Leviathan*, Chicago: The University of Chicago Press.

1977: *Democracy in deficit: The political legacy of Lord Keynes*, sa Ričardom Vegerom (Richard Wagner) New York: Academic press.

1977: *Freedom in constitutional contract*, Austin: Texas A & M University Press.

1985: *Liberty, market and the state: Political economy of the 1980s*, Brighton: New York University Press.

1985: *The reason of rules: Constitutional political economy*, sa Džefrijem Brenanom (Geoffrey Brennan), Cambridge, England: Cambridge University Press.

1987: *Economics: Between predictive science and moral philosophy*, uredili Robert Talison (Tallison) i Viktor Vanberg, Austin: Texas A & M University Press.

1991: *Constitutional economics*, Oxford: Basil Blackwell.

1992: *Better than plowing and other personal essays*, Chicago: The University of Chicago Press.

1993: *Property as a guardian of liberty*, Aldershot: Edward Elgar.

1998: *Politics by Principle, Not Interest: Toward Nondiscriminatory Democracy*, (koautor: Roger D. Congleton), New York & Cambridge: Cambridge University Press.

Sabrana dela Džejmisa Bjukenena je objavio *Liberty fund* iz Inidianopolisa u 20 tomova, 1999-2002.

Prevodi na srpski

Bjukenen, Dž. (2002), *Granice slobode. Između anarhije i Levijatana*, Beograd: Dereta.

Pored pomenute knjige na srpski je u raznim časopisima prevedeno i desetak članaka Džejmisa Bjukenena.

LITERATURA

.....

Ekonomska misao, tematski broj *Javni izbor (public choice) u novim demokratijama*, god. 31 (1998), br.3, s. 167-360. Za ovaj broj Bjukenen je poslao članak *Konstitucionalna ograničenja državnim aktivnostima*, objavljen na s. 167-178.

Mueller, D. C. (1990), *Public choice II*, London i dr.: Cambridge UP.

Mueller, D. C. (2003), *Public choice III*, London i dr.: Cambridge UP.

Prokopijević, M. (2000), *Konstitucionalna ekonomija*, Beograd: E press.

Reisman, D. (1989), *The political economy of James Buchanan*, London: MacMillan.

Romer, T. (1988), „On James Buchanan’s contributions to public economics”, *Journal of economic perspectives*, god. 2, br. 4, s. 165-179.

Rowley, C. K. (ed.) (1993), *Public choice theory*, Cheltenham: Edward Elgar.

Sandmo, A. (1990), „Buchanan on political economy. A review article”, *Journal of economic literature*, god. 28, s. 50-65.

Shughart, W. & Razzolini, L. (2003), *The Elgar companion to public choice*, Cheltenham: Edward Elgar.

Stringham, E. (ed.) (2005), *Anarchy, state and public choice*, Cheltenham: Edward Elgar.

Voigt, S. (ed.) (2003), *Constitutional political economy*, Cheltenham: Edward Elgar.

